

HELYTÖRTÉNETI-HELYISMERETI GYŰJTEMÉNYEK A REGIONÁLIS KUTATÁSOK SZOLGÁLATÁBAN

*Trendek és alapelvek a dunántúli helyismereti munkában, megjelenésük
a könyvtáros képzésben*

N. MANDL ERIKA

Summary

Local Collections in the Service of Regional Research

This study presents the appearance, development and effects of the regionalism in the Hungarian librarian research referring to the local issues, especially on samples of the Transdanubian-region. The regional approach renewed the exploration process of the local issues, the science of this, and last but not least the provision of the libraries of nationalities in the region. Other parts of the study refer to the methodical problems (connected with regionalism) of the librarian exploration – these problems seem to be solved in the last decade by the local database and the possibilities of digitization. The last part of the study is about the possibilities of inserting the librarian activity referring to the local issues as factual knowledge into the syllabus of the librarian training.

*„Egyet bánok csak: a haza fogalmát,
Megállott volna az tán, úgy hiszem,
Ez új rend közt is. Az emberkebel
Korlátot kíván, fél a végtelentől,
Belterjében veszt, hogyha szétterül;
Ragaszkodik a múlthoz és jövőhöz;
Félek, nem lelkesül a nagyvilágért...”*

(Madách: *Az ember tragédiája*, Ádám, XII. szín)

„Nincsen összefoglalás... a hangyamunkával összehordott tanulmányok... nélkül, nincsen igazi nemzeti könyvtár (és nemzeti digitális könyvtár)... a helyismereti gyűjtemények nélkül.” (Monok István)¹

1. A helyismereti gyűjtemények, mint a közösségi memória hordozói

A 90-es évek változásai felértékeltek a helyismereti könyvtárosok munkáját, mert mára a döntések jelentős része helyben születik, elindult a helyi közösségek önszerveződése, a helyismereti gyűjtemények a települések arculatának megteremtését is szolgálhatják.² A helyismereti feltárásban és kutatásban mérföldkőnek számít az 1997-es kulturális törvény, amely minden települési könyvtár alapfeladatáként határozza meg a helyismereti és közhasznú (közösségi) információszolgáltatást. A másik fontos dátum a 2004-es EU-csatlakozás, ekkortól a kulturális örökség védelmét érintő szabályozás Magyarországra is vonatkozik.³ A rendszerváltás óta a helyismereti munka hármass funkciója (az érzelmi-értelmi kötődés erősítése, közéleti-gyakorlati problémák megoldása, tudományos, ill. helytörténeti kutatás) is hangsúlyosabban terheli a gyűjteményeket.⁴

Kégli Ferenc emeli ki egy közelmúltbeli tanulmányában: „Van ami örök az emberi

természetünkben: az, hogy a... szülői ház, az elsőnek megismert táj mindannyiunk gyermekkori mikrokozmoszának középpontja,... szent helye... Szimbolikus jelentőségű képekben rögzül bennünk.”⁵ Már ennél az érzelmi megközelítésnél eljutottunk a regionalitás fogalmához. A születési hely után az azt körülvevő nagyobb táj (régio), majd a haza az utolsó olyan nagy kiterjedésű földrajzi egység és spirituális közösség, amely még intellektuálisan megragadható, belátható, érzelmileg átélhető. A magyarság számára történelmi okok miatt időnként a kelet-közép-európaiság is jelenthet hasonló sorsközösséget, amelyet Illyés Gyula így írt le: „haza a magasban”. A helytörténész könyvtárosnak az előbbieket összetartozandóságát kell látnia, munkájának szakmai megalapozottsága is függ ettől.⁶

A civil szféra megerősödése és a helyi döntések nagy száma miatt kitágult a gyűjtőkör, utóbbi számos módszertani problémát vet fel: különösen az aprónyomtatványok száma és kiadási helye nőtt meg, de szükségessé vált a hangfelvételek (oral-history típusú hangdokumentumok), videofelvételek, elektronikus dokumentumok gyarapítása is. A színvonalas tájékoztatás a korábnál szervezettebb együttműködést igényel más közgyűjteményekkel, a helyi kiadókkal, a helyi médiumokkal, önkormányzattal stb.

Szintén a rendszerváltás után került előtérbe a mikrostruktúrák vizsgálata (a történelem, néprajz, szociológia, településföldrajz területén), s többek között a magyarságtudomány is olyan szakágakkal egészült ki az elmúlt évtizedekben, amelyekhez a távlatosabb, akár regionális szemlélettel megírt helyismereti munkák nélkülözhetetlenek (demográfia, tájismeret, a társadalmi rétegződés vizsgálata, intézménytörténet stb.).⁷ Sokáig váratott magára a nagy egyházi gyűjtemények, a főúri és középnemesi gyűjtemények teljes feldolgozása és a nagy múltú iskolai könyvtárakról szóló monográfiák megírása is. A 90-es években az említett gyűjteménytípusok feltárása is lendületet vett és az ezredforduló körül többek között megjelenhettek a dunántúli jelentősebb régi könyvtári gyűjtemények monográfiái is (pl. a keszthelyi Festetics-gyűjteményről, a csurgói Sárközy-gyűjteményről). Ideális esetben a helyismereti gyűjtemények kutató-könyvtárosai bekapcsolódnak a helytörténetírásba, a településről szóló olvasmányos népszerűsítő kiadványok készítésébe is, ez a tevékenység emelheti tájékoztató munkájuk színvonalát is.

2. A regionális szemlélet megnyilvánulásai a helyismereti gyűjteményekben

*„Valami örök tovasuhogás
valami csöndbe, puha végtelenbe,
valami tegnap, mely mintha ma lenne,
valami vízalatti ragyogás [...]”*

(Szabó Lőrinc: Valami örök)

Az érintettek szerint a legmagányosabb könyvtári szakember a helyismereti könyvtáros, mert bár módszertanilag hasonló módon, de egyedi-egyszeri anyagokkal dolgozik.⁸ A gyűjtőkör földrajzi határának megállapítása néha kompromisszum-kényszerrel párosul, hiszen a közigazgatási határ és a természetföldrajzi tájegység általában nem esik egybe, az éghajlati, nyelvjárási, néprajzi jelenségek nem igazodnak a közigazgatási beosztásokhoz (Palócföld, Őrség, Székelyföld), a határ menti megyék (már nem Magyarországhoz tartozó régi megyerészek – pl. az egykori Somogy vármegye) irodalmának összegyűjtése is nehézségekbe ütközik. A kronológiai, ill. a tematikai határ megállapításánál is mindig az adott hely sajátosságaihoz (település- és intézménytörténet, foglalkoztatási szerkezet stb.) kell igazodni.⁹

A fenti problémák kikényszerítették a könyvtárak szoros együttműködését egy tájegy-

ségen belül, a szomszédos megyei könyvtárak bibliográfiai kutatásai nem lehetnek meg egymás anyagának átnézése nélkül. A módszertani problémák és a funkciók sokasága miatt mára a helyismereti tevékenységben is nélkülözhetetlenné vált a régiós szemlélet. A rendszerváltás után egy új műfaj is született, a regionális tanácskozás vagy konferencia. Az olvasás évében (2001) a keszthelyi városi könyvtár által rendezett tematikus előadás-sorozat a Balatonnal már mint egy sajátos természetföldrajzi-gazdaságföldrajzi-kulturális régióval foglalkozott. Kisfaludy, Berzsenyi és a Helikon Ünnepek már beemelték a tavat a magyar irodalomba is. Később Keresztúry Dezsőt, Fodor Andrást, Illyés Gyulát, Fekete Istvánt stb. is megihlette a balatoni táj. (A helyi kutatók előadásai *A Balaton a szépirodalomban, A tó környékének története, a Balaton szakirodalma, a Balaton környékének néprajza, A balatoni hajózásról, A Balaton regionális szervezeteinek múltja és jele-ne* címmel hangzottak el.)¹⁰ Az ország néhány „nagy hagyományokkal” rendelkező térségében már voltak előzményei a régiós szemléletnek: ilyenek tekinthető a Balaton-gyűjtemény (Festetics-könyvtár, Keszthely), a Szegedet körülvevő „szegedi nagytáj” irodalmának feltárása, a Tiszántúl-bibliográfia (Debrecen). További szakmai eredménynek is tekinthető, hogy euróregiós szinten is kezdenek kiépülni a valós könyvtári együttműködések, amelyek nem utolsó sorban a nemzetiségi könyvtári ellátás eddig megoldatlan kérdéseire is választ adhatnak. Az előzőre szép példa a komáromi és a váci könyvtárigazgató együttműködési szerződése, amely Magyarország és Szlovákia határán, a Mária Valéria-híd közepén kötöttet, s a Duna-Vág-Ipoly Euróregió keretei között működik.¹¹

Néhány pozitív példa ellenére a 2000-es évek elejéig a helyismereti munka belemerevedett az egyes településekkel foglalkozó irodalom feltárásába. Ez érződik a helytörténeti tanulmányok provinciális szemléletmódján: kevés perspektívikus szemlélettel megírt kitekintést találunk a települést környező vidék, országrész viszonyaira vonatkozóan. Holott egy település élete, története nem választható el egy nagyobb országrész, az egész ország történetétől. A regionális bibliográfiai kutatások legfontosabb szervezői kezdettől a vidéki akadémiai bizottságok voltak, az adott megyei könyvtárakkal együttműködve. A sok jó példából egyet kiragadva: A Dunántúli Református Egyházkerület folyóirata, az Acta Papensia 2003-ban tematikus számot szentelt az MTA Veszprémi Bizottsága által a településtörténeti monográfiáirás kérdéseiről szervezett konferencia előadásainak.¹²

Néhány Somogyhoz, Kaposvárhoz köthető híres személy, intézmény példája is mutatja, hogy a helyi személyről feltárt és közzétett adatok, dokumentumok hogyan épülnek hiteles országtörténetté, kelet-közép-európai történetté, európatörténetté. Például a Festetics család dunántúli kultúra- és gazdaságszervező, illetve iskolaalapító tevékenysége egy egész régió arculatát határozta meg: tehát Festetics György Keszthelyé is, Csurgóé is, de az európai mezőgazdasági szakoktatás történetében is rangos helyet foglal el. Nagy Imréről a szülővárosban fennmaradt dokumentumok árnyalják az egykori miniszterelnök portréját, ezzel hozzájárulnak a hiteles nemzeti történetíráshoz és az adott történelmi esemény európai történelmi szimbólummá emelkedéséhez.¹³ Németh Antal, európai hírvé színházteoretikus és egykori nemzeti színházi direktor témánkhoz úgy is kapcsolódik, hogy színházában a két világháború között elsőként mutatta be az európai kis népek drámáit. Tíz évi szakmai száműzetés után 1956-ban Kaposvárott kapott rendezési lehetőséget újra, s itt megelőlegezte azt az ironikus látásmódot, amelyet majd a 70-es évek kaposvári színháza teljesít ki.¹⁴ Németh utána hosszabb időt töltött Pécsen, tehát az egész Dél-Dunántúl színházi kultúráját meghatározta.¹⁵ A róla szóló dokumentumok szintén részei a régió, a nemzeti, ill. az európai színház-történetnek is.¹⁶ A helyi közösség, a családok összetartozását erősíti, ha az országosan ismert hírességeken kívül az adott település fejlődését szolgáló személyiségek életműve is nyomon követhető a helyismereti gyűjtemények adatairaiban.

A számítógépes feldolgozás és az internet – úgy tűnik – valós esélyt teremt arra, hogy a helyismereti szolgáltatások végképp kitörjenek a lokális elszigeteltség állapotából. A szabad hozzáférésű helyismereti adatbázisok, teljes szövegű helyismereti publikációk bárhol, bármikor elérhetők a tudományos kutatók, újságírók, a gyakorlati szféra résztvevői előtt.¹⁷ Egy új minőségű helyismereti szolgáltatás jöhetett létre, amely az elektronikus dokumentumok, rekordok, weboldalak együttesének kínálatával feloldhatja az említett gyűjtőkori problémákat és teret nyit a regionális közgyűjteményi együttműködés számára is. Ennél a szolgáltatási formánál a hozzáadó nem kizárólag a helyismereti könyvtáros, hanem az olvasó is lehet, a szolgáltatás hálózatot alakít ki, azaz megteremti a különböző típusú információk kapcsolatát. Ma már a megyei könyvtárak 40%-ánál a kezdő oldalról elérhető a helyismereti gyűjtemény. (Pl. a Somogy Megyei Könyvtár szolgáltatásait bemutató menüsorban elérhető a *Somogy az országos sajtóban*, *Somogyi Elektronikus Könyvtár* stb.) A megyei könyvtárak felénél az online katalógus közvetlen segítséget nyújt a helyi vonatkozású, különböző típusú dokumentumok megtalálásához. Néhány helyismereti katalógus a találatainál jelzi, hogy írtak-e róla ismertetőt, digitalizálta-e már más intézmény.¹⁸ Regionális jellegű például a balatonboglári könyvtár honlapjáról elérhető Balaton-adatbázis és a Balatonhoz kapcsolódó linkgyűjtemény. Kégli Ferenc nyomán Szabó Lőrinc költői képére visszaulva úgy tűnik, hogy a helyismereti szolgáltatások ma már egyre inkább a felszínre emelkednek hosszú víz alatti ragyogásuk után.¹⁹ Ezt szolgálják azok az országos és európai szintű keretprogramok, amelyek a helyismereti feltáró tevékenységre, mint fontos alappillére is támaszkodnak. Néhány ezek közül: MOKKA (magyar országos közös katalógus): a helyismereti gyűjtemények lelőhelyadatai nagyon fontosak, mivel az OSZK-ban nem található dokumentumokat is őriznek. Számos megyei könyvtár tervezi regionális közös katalógusok létrehozását is; HUMANUS (humán szakirodalmi bibliográfiai adatbázis): a meglévő adatbázisok – köztük a helyismereti bibliográfiai adatbázisok – anyagát együttesen tartalmazza. A helyismereti bibliográfiákat készítő a bibliográfiai rekordokat elvihetik, elvégezhetik a saját szakmájuknak megfelelő tartalmi feltárást, majd visszaküldik a szakmaspecifikus feltárás eredményét; MATARKA (magyar szakfolyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa); EPA (elektronikus periodika archívum): számos helyismereti lapot is tartalmaz, melyek közleményei iránt jelentős igény mutatkozik; Az interneten szabadon elérhető biobibliográfiák, lexikonok, életrajzi indexek (az Arcanum Kiadó, Petőfi Irodalmi Múzeum, Neumann-ház adatbázisai stb.); A tervezett országos képeslap-adatbank (pl. a Veszprém Megyei Helyismereti Tár weboldalán több ezer jó minőségű digitalizált képeslap érhető el);²⁰ A European Local nevű európai keretprogram, amelyhez már több magyar helyismereti gyűjtemény is csatlakozott.

3. Helyismereti tárgykörök a könyvtáros-képzésben

A helyismereti tevékenység felértékelődését jelzi, hogy a könyvtárosság e speciális ismeretkörei hosszú várakozás után a felsőfokú könyvtárosképzésben – önálló kurzusok tárgyaként – is helyet kaptak. Sajnos akkreditált könyvtáros továbbképzés keretében továbbra sincs kifejezetten a helyismereti könyvtárosoknak szervezett tanfolyam, egyedül a Könyvtári Intézet *Kulturális örökség védelme 1850 előtti dokumentumok esetében – lehetőségek és feladatok a könyvtárakban I–II.* című képzése nyújt hasonló ismereteket. Jelenleg alapképzésben (BA) a Közkönyvtár és Különgyűjtemények specializáció keretében hallgathatnak helyismereti kurzusokat az informatikus könyvtáros szakon tanulók. A Kaposvári Egyetem Közkönyvtár szakirányán a *Helyismereti információforrások* című kur-

zson kívül a *Közhasznú (közösségi) információszolgáltatás* és *Az EU információs rendszere* tárgyak keretein belül sajtóíthatják el e terület szerteágazó ismereteit (helyismereti munka a magyarországi könyvtártípusokban, a helyismereti dokumentumok digitalizálása, használat-igények-tájékoztatás – a gyűjtemény népszerűsítése, a helyismereti kiadványok, a helyismereti együttműködés irányai, a helyismereti gyűjtemények szerepe a helytörténetírásban, a közösségi információ típusai, a kulturális örökség fogalma – védelmének EU-s szabályozása, az eurorégió fogalma stb.)²¹ Az SZTE Különgyűjtemények szakirányán pedig a *Helyismereti gyűjtemény* kurzuson túl a *Kéziratok és muzeális könyvek, Időszaki kiadványok, Audiovizuális és elektronikus dokumentumok, Kisnyomtatványok, aprónyomtatványok, Európai uniós stratégiák a különgyűjtemények elektronikus megőrzésében* stb. tárgyak segítségével tehetnek szert azon ismeretek összességére, amellyekkel a helyismereti tevékenységet végre szakmaszerűen, a kézikönyvek által is lefedtetett alapelvek mentén végezhetik majd az erre a területre tévedő leendő könyvtárosok.²²

Jegyzetek

1. Helyismereti célú digitalizálás és a Nemzeti Digitális Könyvtár, in: Helyismeret-digitalizálás-Európai Unió, Helyismereti Könyvtárosok XI. Országos Tanácskozása Szolnok, 2004. július, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Versey Ferenc Könyvtár, 2005, 11.
2. Vö. **Balla Mária** (2004): A helyismereti információkeresés és a világháló, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 9, 29–35. **Mezey László Miklós** (1995): A magyarságkutatás és a helytörténeti munka kapcsolódási területei; in: Helytörténész könyvtárosok I. Országos Tanácskozása, 1994. július, Budapest–Szentendre, OSZK KMK – Pest Megyei Könyvtár, 17.
3. 1992 – a maastrichti szerződés 151. cikkelye rendelkezik a kulturális örökség védelméről. 2001 – Lundi alapelvek: a kulturális, nemzeti örökségeket kinek-kinek (helyi szinten megszervezve) elérhetővé kell tennie az EU számára. Vö. **Vajda Kornél** (2006): A helyismereti munka aktuális kérdései, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 12, 3–6.
4. **Bényei Miklós** (2004): Genius loci – A helyismereti tevékenységről, Bp., Könyvtári Intézet.
5. **Kégli Ferenc** (2008): Egy helyismeret-kutató barangolása Wégtelen Web Világban, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 10, 20.
6. **Mezey László Miklós**: i. m. 18.
7. **Mezey László Miklós**: i. m. 11.
8. Vö. **Vajda Kornél** (2006): A helyismereti munka aktuális kérdései, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 12, 3–6.
9. Vö. **Bényei Miklós** (2002): Speciális könyvtári tevékenységek, A helyismereti munka alapjai, Budapest, Könyvtári Intézet. Uő., A Debrecen helytörténeti irodalma című bibliográfia módszertani tanulságai, Könyvtári Levelező/lap, 2003. június, 9–13.
10. **Borbélyné Verebélyi Judit** (2002): A Balaton és az ember, in: Könyvtári Levelező/lap, március, 28–29.
11. **Mándli Gyula** (2003): Tapasztalatsere a Dunakanyarban, in: Helyismereti Könyvtárosok IX. Országos Tanácskozása Vác, 2002 július, Vác, Katona Lajos Városi Könyvtár, 88–90. Lásd még **Vraukóné Lukács Ilona** (2005): Regionalitás és a könyvtárak, Beszámoló két lengyelországi konferenciáról, in: Könyvtári Levelező/lap, január, 29–32. A Kárpátok Eurorégió könyvtárosainak együttműködéséről, uo., 32–34. A nemzetiségi könyvtári ellátás a Nyugat-Dunántúlon, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1999, 7, 15.
12. **Acta Papensia** (2003): 1–2. szám. **Arató Antal** (2004): Településtörténeti monográfiáírás a Dunántúlon, in: Könyvtári Levelező/lap, február, 33. **Mezey László Miklós**: i. m., 14. **Gyuris György** (1999): Regionalitás a helyismeretben, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 3, 14–18.
13. Vö. Az Európai Unió története, Béke Európában – az együttműködés kezdetei, europa.eu/abc/history/1945-1959/index_hu.htm

14. Vö. **Mihályi Gábor**: A Kaposvár-jelenség, Bp., Múzsák, 25. **Németh Antal**: Bevezető szavak „A mi kis városunk” kaposvári főpróbája előtt (gépirat), OSZK Kézirattár F63/78. **Szántó István**, **Fehér Kálmán**, **Thornton Wilder** (1957): A mi kis városunk, Somogyország, márc. 10., 7. **Selmeczi Elek** (1991): Németh Antal, a magyar színház enciklopédistája, Bp., OSZMI.
15. Vö. **Futaky Hajna** (1993): Németh Antal Pécsett, Jelenkor, 1, 62–78.
16. A színházi dokumentumok gyűjtése, s ma már az előadások lehetőleg digitalizált rögzítése általában különös fontossággal bír, hiszen ez a művészet a pillanatokban él, az előadás megismételhetetlen, s célszerű a színházakkal és a helyi tv-vel megállapodva hosszú távon a helyismereti gyűjteményekben megőrizni a felvételeket.
17. **Bényei Miklós** (2008): Könyvtárak, helyismeret, kiadványok, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 10, 18–19.
18. Az előző lehetőségek együttesét a Dunántúlon a Zala megyei, a csurgói és a keszthelyi könyvtár kínálja, a Nagykanizsai Kistérségi Adatkezelő Rendszer, a nagyKAR honlapcsaládja önkéntesek segítségével gazdagodik.
19. **Kégli Ferenc** (2008): Egy helyismeret-kutató barangolása Wégtelen Web Világban, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 10, 20–26.
20. **Monok István**: i. m. 11–16.; **Balla Mária**: i. m., 29–36.
21. A felsorolt elméleti ismeretek elsajátítása mellett a hallgatók egyéni feladatként lakóhelyük helyismereti gyűjteményéről esettanulmányokat, elemzéseket, a közösségi információ típusokhoz igazodva pedig különböző információs rendszerek, tájékoztató kiadványok, honlapok tervezetét készíthetik el.
22. Bényei Miklós – az oktatásban is jól használható – kézikönyvei mellett a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti Könyvtárosok Szervezete éves konferenciáinak kötetei szintén betöltik a kézikönyv funkciót. Vö. **Vajda Kornél**: i. m. 3.